

Összecsengő jövőképek

1. Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel és a digitális ökoszisztéma: lehetőségek és kihívások⁹

Mauro Guerrini, a Firenzei Egyetem professzora, az IFLA számos munkacsoportjának és szekciójának tagja, az Olasz Bibliográfiai és Könyvtári Társaság (SIBB) társalapítója, nem utolsósorban az RDA olasz nyelvre való átültetésének irányítója, akinek neve a szakma hazai képviselői számára is ismerősen cseng. A konferencia bevezetésének szánt felszólalását egy *Hans-Georg Gadamer*-idézetrel kezdte, amely szerint „[a] kultúra az emberiség egyetlen olyan vagyona, amely, ha megosztjuk egymás közt, inkább nagyobb lesz, mint kisebb.”

Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel gondolata mindig is az IFLA egyik központi témája, víziójának fontos eleme volt. Ez irányú elkötelezettségét a nemzetközi szervezet az idők során többször is megerősítette. A UBC mindenekelőtt a katalógizálás történetében tölt be fontos szerepet. A bibliográfiai számbavétel témájának szentelt konferencia azt vizsgálta, hogy miként változtak a számbavétel határai a digitális korban. Az új bibliográfiai modellek az adatcsere határait is kitolják a homogén katalógizálási rendszereken túl a nyitott, kulturális és nyelvi tradíciókon átívelő dialógus irányába. A forma helyett a tartalom válik hangsúlyossá, amely tartalomhoz egy adatkészlet társul, a metaadatok készlete. Így válik a metaadat a bibliográfiai számbavétel központi paradigmájává. E paradigma azután hatással van a rögzített ismeretre. Ilyen hatás például, hogy a mű metaadatainak minősége kihat a mű megismerésére, végső soron annak sikerére. A metaadatok létrehozása nyomon követhető az alapadatokat (pl. címet) rögzítő szerzőtől kezdve a már szabványos azonosítókat alkalmazó kiadón és az intellektuális adatgazdagítást végző bibliográfiai ügynökségen keresztül egészen a keresőrendszerekig. A metaadatolás a nyílt hozzáférés (Open Access) modelljében publikált tartalmaknál sem marad el.

⁹ Mauro Guerrini előadása alapján, lásd *Universal bibliographic control in the digital ecosystem: opportunities and challenges*. Elhangzott: Bibliographic Control in the Digital Ecosystem: International Conference, Firenze, 2021. február 8. <https://youtu.be/ybUDrILt0kI?t=2934> (2021.10.20.)

Az adatok újrahasznosulását és összekapcsolását központba állító digitális világban a bibliográfiai számbavétel dinamikussá válik, a nemzeti könyvtárak, illetve a bibliográfiai ügynökségek pedig elvesztik monopolhelyzetüket, jóllehet szerepük továbbra is jelentős, ami – mindenekelőtt – a bibliográfiai szabványok terjesztését, a metaadatok létrehozásában érdekelt szervezetek közötti közvetítést illeti.

Amellett tehát, hogy a könyvtár továbbra is fontos részét képezi a digitális ökoszisztémának, érdemes átgondolni, a digitális átállás miként érinti a könyvtári katalógusokat, illetve a metaadatok létrehozásának folyamatait. Az egyik fontos következmény, hogy a könyvtárak és a könyvtárosok mellett egyéb intézmények és szervezetek képviselői (kiadók, terjesztők, egyetemi dolgozók, közgyűteményi szakemberek) is közreműködnek a metaadatok és authority állományok rögzítésében, adatgazdagításában. További következmény a könyvtárak, kiadók, terjesztők közötti stratégiai partnerségek kialakulása. A nemzeti bibliográfiai ügynökségek a minőséget szavatolják, illetve felelősek az authority kontrollért, amiben olyan eszközökre építhetnek, amilyen a VIAF (Virtual International Authority File = nemzetközi virtuális authority állomány) vagy az ISNI (International Standard Name Identifier = nemzetközi szabványos névazonosító) nemzetközi azonosítók, amelyek egyben a közgyűteményi rendszerek közötti interoperabilitást is szolgálják.

Fontos megemlíteni, hogy jelentősen változott a felfogás a visszakeresés szempontjából megfelelőnek tekintett névalak kiválasztását illetően. A különböző kulturális (nyelvi, írásrendszeri, irodalomtörténeti stb.) kontextusukból következően eltérő névalakok a visszakeresés szempontjából ma ekvivalensnek tekintendők, és a modern szoftveres megoldásoknak köszönhetően egymáshoz kapcsolva egy-egy külön osztályt (klasztert) alkotnak. Korábban a nyugati világ bibliográfiai tradíciója diktált, a mai globális dimenziót öltő kommunikációban evidencia, hogy a nevek megjelenítése annak a kulturális és nyelvi kontextusnak a függvénye, amely a nevet használó adatkészletet jellemzi. Ezt a felfogást támogatja az *IFLA könyvtári referenciamodell*, amely szerint egyetlen *entitás*hoz több, egymástól eltérő, ugyanakkor egyaránt érvényesnek tekinthető *nomen entitás* kapcsolható. A mostani szoftveres megoldások alkalmasak arra, hogy kontextustól függően jelenítsék meg a névváltozatokat.

A metaadatok világában lezajlott változások az együttműködés modelljeinek kialakítását igénylik, tekintettel az eltérő katalogizálási tradíciókra. A szabványokat tehát úgy kell fejleszteni – a használói közösségekkel szoros együttműködésben –, hogy egyfelől megbízható módon szolgálják az interoperabilitást, másfelől kellőképp rugalmasnak bizonyuljanak a változatos használói igényeknek való megfelelés érdekében. Nem kizárt ugyanakkor, hogy ma csak az út elején járunk, ami a metaadat-menedzsmentet és az authority kontrollt illeti. A gépi tanulás vagy a mesterséges intelligencia mindkét területen hozhat újabb meglepetéseket.

2. Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel a szemantikus webben: a bibliográfiai adatmodellek összehangolásának lehetőségei és problémái²

Tiziana Possemato, a Firenzei Egyetem munkatársa szerint az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel és a szemantikus web modelljeinek közös célkitűzése, hogy a tudáshoz való hozzáférést az entitások és kapcsolataik köré szervezett dokumentumuniverzum megragadásán keresztül tegyék minél szélesebbé. A szemantikus web paradigmája a relatíve homogén katalogizáló rendszerek közötti rekordcserén túlmutatva az egyes szereplők és rendszerek közti – nyelvi, földrajzi és tematikai korlátokon átívelő – nyílt eszmecsere színtereként szolgálhat. Ez az új dialógus olyan heterogén felhasználói közösségekre is kiterjed, amelyekkel a katalogizálási hagyomány eddig nem számolt, ahogy az újrahaznosítható adatokra épülő újfajta tudásokkal sem. Kérdés, hogy az eltérő katalogizálási tradíciók az új környezetben alkalmasak-e a párhuzamos „együttélésre”, megőrizve korábbi értéküket.

Az 1970-es években az IFLA berkeiben működött a UBCIM Iroda (Universal Bibliographic Control and International MARC = Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel és Nemzetközi MARC), amelynek célja a hatékony nemzetközi együttműködés előmozdítása volt, végső soron pedig az, hogy minden dokumentumról egyetlen rekord készüljön (lehetőleg a kiadás országában), amelyet azután a világ összes könyvtárában, illetve bibliográfiai ügynökségében felhasználhatnak. Ehhez mindössze következetesen kell világszerte alkalmazni a bibliográfiai és authority rekordok standardjait. Az 1990-es években azután ráébredtek, hogy a felhasználó nyelve és írásrendszere, kulturális hovatartozása ugyancsak fontos tényező, valamint a webtechnológia új eszközöket kínál az adatmegosztáshoz. Így aztán a 2000-es évek első évtizedében a Kongresszusi Könyvtár munkatársaiban megfogalmazódott, hogy a szöveges leírásokat géppel feldolgozható adatkészletként kell alakítani; az adatelemeket a web kontextusában egyedileg azonosíthatóvá kell tenni; az adatoknak a webtechnológia szempontjából kompatibilisnek kell lenniük, valamint szükség van az interoperabilitásnak egy új, a web valóságára kifejlesztett nyelvére.

¹⁰ Tiziana Possemato *Universal bibliographic control in the semantic web. Opportunities and challenges for the reconciliation of bibliographic data models* című előadása alapján. Elhangzott: Bibliographic Control in the Digital Ecosystem: International Conference, Firenze, 2021. február 8. <https://youtu.be/ybUDrILt0kI?t=6195> (2021.10.20.)

Van Gogh 3D-ben mint a valós világ objektuma (Részlet Tiziana Possemato előadásának diáiból)

teszi a felhasználó számára, hogy szűrőt állítson be (az alkalmazási profiljában) a számára nem hiteles források blokkolására.

Összefoglalva: az univerzális érthetőség és megoszthatóság érdekében a strukturált adat visszanyerte a valódi és lényegi információs erejét. A rekord szerepe az új kontextusban egyre inkább a lokális választások és szükségletek kifejezésére szűkül, nem gátolja az adatot a globálisan megosztható információs tartalom terjesztésében. A helyi és nemzetközi intézmények szerepe e téren újból megerősítést nyerhet, amennyiben képesek lesznek lépést tartani a gyors tempót diktáló fejlődéssel.

3. Konferenciázó gondolatok¹¹

Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel hagyományos modellje a nemzeti bibliográfiai ügynökségekre, azok egyenkénti elkötelezettségére épített, míg a digitális környezetben a bibliográfiai számbavétel feladata megoszlik a csomópontok sokasága közt, ahol minden csomópontnak módjában áll a bibliográfiai információt megosztani, gazdagítani és újrahasznosítani.

A digitális ökoszisztémát, illetve a webet nem szabdalják fel a nemzeti határok, így az egyes csomópontok közvetlenül szolgálhatják a UBC-t. A csomópontok sorában elsőként a *kiadó* említendő, amely a publikált forráshoz metaadatokat,

köztük – a bibliográfiai számbavétel szempontjából különösen fontos – azonosítókat szolgáltatókat.

A kulturális iparág nagyban épít a bibliográfiai metaadatokra, amelyek előállításában a UBC alapvető csomópontjainak tekinthető *könyvtárak* járnak az élen, ahogy a digitális átállásban is vezető szerepet töltenek be. A MARC-formátumot a hatvanas években kreálták. Azt mondhatjuk, hogy azóta mind a digitális, mind a hagyományos források metaadatai digitálisan állnak rendelkezésre. Az utóbbi évek könyvtári kezdeményezései újabb átállást készítenek elő, amelynek célja az új technológiák kihasználása az adatcsere lehetőségének megőrzésével. Az új technológiák elsősorban a szemantikus megoldásokat, illetve a kapcsolt adat (Linked Data) megközelítést fedik le, az átállás várt eredménye pedig, hogy a könyvtári adatkészletek bekerülnek a világhálón található összekapcsolt adatkészletek gyűjteményébe. Az átállás ugyanakkor mindkét irányból problémákba ütközik: ami a kiindulási pontot illeti, a MARC-alapú formátumok sokfélesége nem szavatolja az egységes kiindulási alapot; ami az átállás eredményére vonatkozik: nincs egyetlen, közös célformátum. Jóllehet a BIBFRAME-re ma úgy tekintünk, mint egy alapvető fontosságú ontológiára, a metaadatszabványokról és adatmodellekről szóló diskurzus még korántsem zárult le. Fontos volna, hogy az ontológiák ki tudják békíteni az eltérő kulturális és nyelvi hagyományokban gyökerező, egymástól különböző megközelítéseket.

Csomópontnak tekinthetők a *keresőmotorok* is. Lényegében ma már sokan ezeket használják a bibliográfiai információk visszakeresésére, és a metaadatok készítőinek is módjában áll, hogy javítsák az adatok webes fellelhetőségét – például a *schema.org* vagy egyéb standardok alkalmazásával.

Érdekes azt is megemlíteni, hogy 2012-ben a MARC 21-ben megjelent a 883-as adatmező (Metadata Provenance = metaadatok provenienciája), amely lehetőséget nyújt a számítógép által generált adatok rögzítésére. A mesterséges intelligenciának köszönhetően a gépek egyre inkább alkalmasak ilyen metaadatok létrehozására. Ugyancsak terjed a könyvtári világban a Wikidata és a Wikibase használata. Az IFLA külön munkacsoportban foglalkozik a Wikidatával, és hogy annak ontológiáját megfeleltesse a BIBFRAME-mel, az RDA-val és a MARC-kal. A Wikidata egyébként igazi sikertörténetként fogható fel a könyvtári adatok újrahasonosítása szempontjából.

A bibliográfiai számbavétel szorosan összefügg a hosszú távú megőrzés kérdésével. A metaadatoknak nem sok értelme van, ha elvész a hivatkozott tartalom, ez mindenképp a digitális információforrásokat érinti. A nemzeti könyvtárak

¹¹ Mauro Guerrini, Giovanni Bergamin és Laura Manzoni *Closing remarks* című közös előadása alapján. Elhangzott: Bibliographic Control in the Digital Ecosystem: International Conference, Firenze, 2021. február 12. <https://youtu.be/sPrefNT8wG0?t=11466> (2021.10.20.)

feladata, hogy a kötelezpéldány-szolgáltatáson keresztül hosszú távon biztosítsák az információhoz való általános és egyenlő hozzáférést. Ugyanez az alapja a bibliográfiai számbavétel törvényi kötelezettségének. A kezelendő információtömeg azonban óriási, és egyre csak gyarapszik. Ez okból a nemzeti könyvtáraknak a jövőben a szelekció és a kooperáció elvén kell megszervezniük ez irányú tevékenységeiket.

Az Egyetemes Bibliográfiai Számbavétel eszménye és víziója ma is érvényes, még akkor is, ha ma a számbavétel maga több csomóponton és e csomópontok együttműködésén is alapul. A nemzeti bibliográfiai ügynökségek magtevékenysége továbbra is az authority kontroll, a minőség-ellenőrzés, a szabványok iránti elkötelezettség, a szótárak és teauruszok építése és karbantartása. A digitális ökoszisztémában zajló tevékenységek nemcsak a könyvtári katalógusokra fejtik ki hatásukat, hanem a kultúra egyéb területeire is, végső soron pedig a mindennapi életünkre. Ha ezen a téren el is veszítették a monopóliumukat a könyvtárak, küldetésüknek hála, továbbra is ők maradnak a hitelesség biztosítékai.

A kulturális források „szociális objektumok”, amelyeken keresztül értelmezzük a világot, és amelyeken keresztül interakcióba lépünk vele. A „szociális objektumokhoz” való hatékony hozzáférést a digitális ökoszisztéma kulcsinfrastruktúrájának tekinthető metaadatok biztosítják. Ez okból a bibliográfiai számbavétel a közösségek fennmaradását szolgálja mind gazdasági, mind szociális, egészségügyi vagy akár környezetvédelmi értelemben.

Dancs Szabolcs

A bibliográfiai számbavétel újragondolása az IFLA LRM-entitások tükrében¹²

„Az UBC (Universal Bibliographic Control = Egyetemes Bibliográfiai Kontroll¹³) [...] [c]élja, hogy biztosítsa az összes országban kiadott bármely kiadvány alapvető bibliográfiai adatainak egyetemes és azonnali hozzáférhetőségét bármely, nemzetközileg elfogadott formában. Mindazonáltal a nemzeti bibliográfiai ellenőrzés tekinthető az Egyetemes Bibliográfiai Kontroll legfontosabb előfeltételének. Így [sic!] minden országban létesíteni kell egy nemzeti bibliográfiai ügynökséget, amely hivatott az adott országban kibocsátott összes publikáció átfogó bibliográfiai feljegyzéseinek elkészítésére, összhangban azokkal a nemzetközi szabványokkal, amelyeket mind kézi, mind gépesített rendszerekre alkalmazni lehet.” – olvashatjuk az Egyetemes Bibliográfiai Számbavételt életre